

jařma kolonializmu, jako např. v Indii, Indonesii, SAR, Iraku aj. Se vznikem takových vlád třeba počítat na nejrůznejších místech i v budoucnu.

Veliký význam pro zhodnocení všech možností a perspektiv, které se v současné době demokratickým revolucím naskýtají, mají zkušenosti probíhající revoluce na Kubě, která se z demokratické etapy vyvinula v socialistickou. Tato skutečnost je cenná nejen pro vývoj samotné Kuby, ale má i obzvláštní význam mezinárodní, neboť názorně dokazuje, že za existence silné světové socialistické soustavy může i malá zem (dokonce i ve velmi nepříznivé geografické poloze v bezprostřední blízkosti imperialistické mocnosti) s imperialistickou porobou a s ní spřaženými domácími sociálními složkami zúčtovat a vyvíjet se po linii směrem k socialismu.

SÚČASNÁ SÉMANTIKA V ZÁPADNEJ FILOZOFII

JÁN BODNÁR

V období medzi dvoma svetovými vojnami vznikalo v západnej filozofii viac smerov a škôl, ktoré ohlasovali definitívne prekonanie idealizmu a materializmu, začiatok novej éry vo vývine filozofického myslenia. Zavrhovali „metafyzické sektárstvo“, ktoré vraj charakterizuje rovnako idealistický ako materialistický tábor vo filozofii a usilovali sa svojím spôsobom podať nový výmer filozofie. Zhruba sa delili na dve skupiny. Do prvej patrili prívrženci tzv. vedeckej filozofie alebo filozofie vedy. Základné ontologické a gnozeologické problémy filozofie vyhlásili za pseudoproblémy, stotožnili predmet filozofie s predmetom exaktných vied a filozofiu redukovali na logický rozbor vedeckých výpovedí, pojmov a teórií. Svoje vrcholné poslanie videli v zjednotení všetkého vedeckého poznania, vo vytvorení tzv. jednoty vedy, a to cestou logickej transformácie všetkých vedeckých výrokov do jazyka fyziky. Jednotu poznania interpretovali krajne jednostranne ako výlučne logický a nie ontologický problém (otázka materiálneho jednoty sveta bola pre nich pseudootázkou). Hlavnými exponentmi tejto skupiny boli logickí pozitivistí.

Druhú skupinu tvorili odporcovia spojenectva filozofie s vedou, prívrženci tzv. filozofie života. Hlavný nedostatok doterajšej filozofie videli v jej úsilí o skúmanie podstaty skutočnosti, o budovanie systémov, o hľadanie exaktných metód poznania. Odsudzovali každý racionálny prístup ku skúmaniu skutočnosti, na filozofické kategórie pozerali ako na neživotné, abstraktné plody intelektu, ktoré schematizujú rozmanitosť a bohatosť objektívneho diania. Nad racionálne a empirické postupy kládli intuíciu a filozofiu redukovali buď na akýsi návod pre praktickú činnosť človeka so zreteľom na osobnú prospešnosť alebo na vymedzovanie „zážitkov“, „hraničných situácií“, v ktorých mala byť vyjadrená podstata existencie, zmyslu života, morálne alebo estetické hodnoty. Hlavnými reprezentantmi tejto skupiny boli pragmatisti a až dodnes sú existencialisti.

Pravda, spomínané dve skupiny nevyčerpávajú všetky úsilia v novej západnej idealistickej filozofii o „rekonštrukciu filozofie“. Najpozoruhodnejšia je skupina smerov, ktoré možno zaradiť akosi uprostred medzi spomínané dve skupiny. Ide o snahu urobiť syntézu celej doterajšej filozofie, vybudovať jednotný koherentný systém, ktorý by zlučoval idealizmus s materializmom, filozofiu vedy s filozofiou života, v ktorom by sa práve tak uplatňovala racionálna analýza, indukcia ako intuícia. Najvplyvnejším smerom tejto skupiny je tzv. process-philosophy.

Našou úlohou bude teraz sledovať osudy týchto moderných idealistických pokusov o prestavbu filozofie, pokiaľ možno až do dnešných čias. Prvú stať venujeme rozboru niektorých stránok vývinu novopozitivismu.

*

Carnapova téza, že jediné problémy, ktoré môže a má filozofia riešiť, sú problémy syntaxe jazyka, po celé desaťročie vymedzovala „filozofickú“ činnosť rozhodnej väčšiny prívržencov novopozitivismu. Práve v tomto období (zhruba v rokoch 1928—1938) sa novopozitivistické školy v jednotlivých, najmä západoeurópskych štátoch stále viac uzavierali do seba a ich členovia sa navzájom presviedčali, že obhajujú jedine pravdivú filozofiu, že objavili konečný a definitívny zmysel a poslanie filozofie. No niektorým sa stal tento výmer filozofie priúzkou a novopozitivistické spolokárenie im začalo zaváňať sektárstvom. Tak napríklad Reichenbach, sám popredný novopozitivistu, priznal, že novopozitivistické školy dostávajú akýsi náboženský charakter, pestujú sektárstvo, vyhlasujú svoje stanoviská za absolútne pravdivé a definitívne platné.

Reichenbacha treba zaradiť medzi tých novopozitivistov, ktorí — i keď v nepatrnej miere — predsa sa odklonili od základných téz „klasického“ novopozitivismu, reprezentovaného pred druhou svetovou vojnou Carnapom. V knihe *Wahrscheinlichkeitslehre* (1935) obšírne rozpracoval tézu, podľa ktorej princíp verifikácie treba urobiť závislým od princípu pravdepodobnosti. Podľa tohto princípu určitý výrok má zmysel podľa stupňa pravdepodobnosti jeho verifikovateľnosti. Niet výroku, ktorý by mohol byť absolútne verifikovaný, ani „protokolové výpovede“ nemožno absolútne overiť. Preto neexistuje absolútna pravda: je len pravda viac alebo menej „pravdepodobná“. Pomocou princípu pravdepodobnosti robí Reichenbach nesmelý pokus prekročiť hranice subjektivistickej gnozeológie „klasického“ novopozitivismu. Ako vieme, výrok, že existuje objektívny svet, Carnap vyhlasoval za pseudovýrok, a to preto, že ho nemožno overiť. Reichenbach síce priznáva, že ho nemožno úplne overiť, ale stupeň pravdepodobnosti jeho pravdivosti je taký veľký, že ho možno prijať ako pravdivý. Píše: „Výrok, že existuje objektívny fyzikálny svet, možno pokladať za vysoko pravdepodobný, nie však za absolútne určitý.“¹ Toto stanovisko vysvetľuje taktó: „Výrok, že existuje fyzikálny svet, možno veľmi dobre odlišiť od výroku, že niet fyzikálneho sveta, pretože môžeme použiť skúsenosti, ktoré prvý výrok urobia pravdepodobným a druhý nepravdepodobným.“²

Reichenbach síce vystúpil proti absolútnej pravde, ktorú novopozitivistí hľadali v elementárnych (či protokolových) výpovediach, no sám ju chcel nájsť v absolútnej pravdepodobnosti. Jeho „absolútny relativizmus“ v teórii pravdy prešiel ako základný postulát do moderného *operacionalizmu*, o ktorom budeme hovoriť ďalej.

Ďalší prelom do pozície „klasického“ novopozitivismu zaznamenal americký novopozitivistu C. W. Morris. V práci *Základy teórie znakov*³ vystúpil s novou formou teórie znakov (tzv. semiotika), podľa ktorej každý znak treba skúmať z troch hľadísk: z hľadiska syntaxe, z hľadiska sémantiky a konečne z hľadiska pragmatiky. Syntaktika skúma formálne vzťahy jedného znaku k druhému, sémantika zase skúma vzťahy znaku

¹ H. Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy*, Universtiy of California Press 1954, 266.

² C. d., 267.

³ C. W. Morris, *Foundations of a Theory of Signs*, International Encyclopedia of United Science, Vol. I, No 2, 1938.

k predmetom, ktoré daný znak exemplifikuje (alebo označuje — tzv. princíp designácie), pragmatika sa zaoberá skúmaním vzťahu znaku k jeho interpretátorovi.

Morris mal značný vplyv na ďalší vývin novopozitivismu. Sám Carnap pod vplyvom jeho názorov mení svoje pôvodné hľadisko na predmet filozofie (filozofia ako veda o skladbe jazyka) a rozširuje ho o problematiku *sémantiky*⁴.

Až do dnešných čias je *sémantika* stredobodom pozornosti Carnapa. Rozvoj *sémantiky* postupoval veľmi rýchlo — najmä po druhej svetovej vojne — a to predovšetkým v Spojených štátoch, kam sa presťahovala veľká časť popredných európskych novopozitivistov. Tento rozvoj postupoval v dvoch smeroch: prvý smer predstavuje tzv. *čistá sémantika* (ktorá zahŕňa „vedeckú sémantiku“ a lingvistickú sémantiku), druhý smer predstavuje tzv. *všeobecná sémantika*.

Carnapov prínos k problémom „čistej“ sémantiky je taký obsiahly, že ho možno považovať za jedného z jej hlavných exponentov v súčasnom období. Jeho jednoznačný záujem o sémantiku býva zo strany jeho kritikov (najmä zástancov „klasického“ novopozitivismu) označovaný za totálne zrieknutie sa základných novopozitivistických hľadísk.⁵ Skutočne, často by sa mohlo zdať, že Carnap pri logickej analýze takých pojmov ako „pravda“, „označenie“, „význam“ uplatňuje hľadisko vzťahu znaku a predmetu, ktorý označuje, a opúšťa základnú tézu novopozitivismu, podľa ktorej otázka vzťahu znaku, jazykového výrazu a predmetu je zabídaním do metafyziky, je pseudotázkou.

Znamená sémantická reorientácia u Carnapa nejaký pozitívny krok v jeho filozofickej vývoji? Čo vlastne znamená jeho „čistá“ sémantika?

Podľa Carnapa analýza významov nejakého výrazu alebo znaku má dve základne rozdielne formy. Prvú formu nazýva *pragmatickou* formou; táto forma sa týka empirického výskumu bežného jazyka (natural language). Pri tejto analýze ide o výskum historických podmienok vzniku reči, o výskum vzťahu reči k predmetom a javom atď. Druhú formu nazýva *sémantickou*; v tejto forme ide o štúdium vykonštruovaných systémov jazyka, ako sa tvoria podľa svojich vlastných pravidiel. Aký je vzťah medzi oboma formami? V našej reči povedané — aký je vzťah medzi bežnou rečou, ktorú používajú ľudia vo svojom každodennom živote, a napr. medzi rečou vedca, ktorý napr. v matematike alebo v teoretickej fyzike používa tzv. vedecký jazyk? Skôr ako vysvetlíme Carnapovu odpoveď na túto otázku, treba pripomenúť, že podľa neho „reč vedy“ je ľubovoľne zvolený systém znakov, s ktorými vedec pracuje bez ohľadu na to, či im v skutočnosti niečo zodpovedá. Podľa Carnapa medzi sémantickou a pragmatickou formou niet nič spoločného; to inak znamená asi toľko, že sémantika nemá mať nič spoločného s takým výskumom jazyka, ktorý by vymedzoval zmysel znaku podľa toho, čo označuje v bežnej skutočnosti, čo mu v reálnom svete zodpovedá, pretože jej predmetom je jazyk umelý, vykonštruovaný podľa logických a syntaktických pravidiel. „Nemyslím“, píše, „že by sémantika na to, aby bola užitočná, nevyhnutne musela vopred vlastniť pragmatický zovňajšok“.⁶

„Čistá“ sémantika — ako ju rozvíja Carnap — chce sa teda zaoberať výlučne štúdiom umelých, vykonštruovaných jazykových systémov a odmieta čo i len najmenší predpoklad, že by znaky takýchto systémov mohli nejakým spôsobom súvisieť so znakmi, ktoré používa bežný jazyk. V akom zmysle potom Carnap chápe sémantiku, keď sémantika — ako sme povedali — skúma otázku vzťahu znakov k objektom, ku skutoč-

⁴ Popri Morrisovi veľký vplyv na Carnapa mali najmä K. Popper a A. Tarski.

⁵ Pozri napr. knihu *American Philosophy*, New York 1955, 189.

⁶ R. C a r n a p, *Meaning and Synonymy in Natural Languages, American Philosophers at Work*, New York 1956, 60.

nosti? Aby sme mohli odpovedať na túto otázku, musíme vysvetliť, čo „čistá“ sémantika rozumie slovom „reálny“ a „predmet“. Zdá sa, že je triviálna otázka, no pre sémantikov ako Carnap je mimoriadne dôležitá. „Byť reálnym“, vysvetľuje Carnap, „vo vedeckom slova zmysle znamená byť prvkom systému.“⁷ Teda nie existovať mimo vedomia, objektívne vo vonkajšom svete, ale byť prvkom v umele vykonštruovanom jazykovom systéme. Čo takémuto prvku objektívne, mimo systému zodpovedá, je praktická otázka a filozofia ju nemôže zodpovedať. V takomto zmysle vymedzuje Carnap aj pojem predmetu. „Ak sa niekto rozhodne prijať jazyk o predmete (to je čisto ľudovoľné rozhodnutie: môže sa tiež rozhodnúť pre jazyk o zmyslových dátach, pre vykonštruovaný jazyk atď., pozn. J. B.), nemôže byť námietok proti tvrdeniu, že prijal svet, v ktorom existujú veci. Avšak to sa nesmie vysvetľovať tak, akoby prijal vieru, že reálne existuje svet, v ktorom sú predmety; nemôže byť nijakej takejto viery, tvrdenia alebo predpokladu, pretože to nie je teoretická otázka. Prijatť svet, v ktorom existujú predmety, neznamená nič viac, ako prijať určitú formu jazyka, inými slovami prijať pravidlá na formovanie výrokov, na ich potvrdenie, prijatie alebo zamietnutie.“⁸

Nebude nám teraz ťažko uhádnuť, ako môže „čistá“ sémantika riešiť otázku vzťahu znakov k predmetom, keď predmetom rozumie prvok určitého jazykového systému. Aby toto riešenie vyzeralo učene, Carnap hovorí, že v tejto súvislosti treba rozlišovať tzv. vnútornú otázku od tzv. vonkajšej otázky. „Čistá“ sémantika odpovedá na vnútornú otázku, to znamená, že skúma význam určitého znaku vo vzťahu k zvolenej forme jazyka alebo vo vzťahu k pravidlám, ktoré formujú daný jazykový systém. Avšak: „Od vnútorných otázok musíme jasne rozlišovať vonkajšie otázky, t. j. filozofické otázky, týkajúce sa existencie alebo reality celkového systému nových prvkov. Mnohí filozofi na otázku tohto druhu hľadiska ako na ontologickú otázku, ktorá sa musí položiť a zodpovedať prv, ako zavedieme nové jazykové formy... V protiklade k tomuto názoru zastávame hľadisko, že zavedenie nových ciest hovorenia nepotrebuje nijaké teoretické zdôvodnenie, pretože nezahŕňa nijaké tvrdenie o skutočnosti.“⁹

Pre Carnapa je teda otázka objektívneho významu znaku nie otázkou teoretickou a nepatrí do filozofie. Filozofia nemôže riešiť nijaké otázky týkajúce sa existencie objektívnej skutočnosti, ani otázky vzťahu našich pojmov, jazykových výrazov ku skutočnosti, ktoré používame v našej reči. Ostáva jej ako predmet sémantická analýza významu znakov vo vzťahu k ľubovoľne zvolenej forme jazyka. Carnap i ako sémantik zostal na tej istej gnozeologickej platforme — na platforme subjektívneho idealizmu — na ktorej stál ako predstaviteľ „klasického“ novopozitivismu.

Operacionalizmus. S pojmami „operacionalizmus“, „operacionálna analýza“ sa v posledných desaťročiach veľmi často stretávame v západnej vedeckej literatúre. V exaktných prírodovedných a technických disciplínach sa týmito pojmami rozumejú určité metodologické postupy pri analýze tzv. počiatočných a výsledných vzťahov v elektrických a mechanických prenosných a komunikačných systémoch. Význam operačnej analýzy začal rásť najmä potom, keď sa začali rozvíjať také moderné disciplíny, ako kybernetika a elektronika, a keď sa v technike začala uplatňovať najmä teória informácií, komunikácií atď. V teoretickovedných disciplínach sa s operacionalizmom stretávame pri definovaní vedeckých pojmov, ako je napr. „dĺžka“, „súčasnosť“, „kvantum“, „čas“, „priestor“. Operačná analýza v takomto prípade znamená použitie matematických

⁷ R. Carnap, *Empiricism, Semantics and Ontology, Readings in Philosophy of Science*, New York 1953, 511.

⁸ C. d., 511.

⁹ C. d., 516.

alebo lepšie matematicko-logických postupov a zahŕňa kvantitatívny opis meracích operácií. Zvláštnosťou takejto analýzy je, že sa dané pojmy nesnaží definovať z hľadiska ich „vlastností“, ale výlučne z hľadiska počtu a spôsobu operácií, pri ktorých sa daný pojem „fixuje“, stáva sa „invariantným“.

Takýto postup našiel široký ohlas u filozofov a u vedcov-filozofov novopozitivistického razenia. Usilovali sa mu dať filozofické zdôvodnenie v zmysle základných poučiek novopozitivismu. Ved ak určitý vedecký pojem, koncepciu možno definovať bez ohľadu na vlastnosti, ktoré exemplifikuje bez ohľadu na to, či mu niečo v skutočnosti zodpovedá, či nie, je to potvrdenie základnej poučky novopozitivismu, že pojmy sú ľubovoľne volené, výkonštruované jazykové útvary, ktoré možno skúmať bez ohľadu na ich reálny, objektívny obsah? V takomto chápaní nám operacionalizmus predstavil americký novopozitivist P. W. Bridgman vo svojej knihe *Logika modernej fyziky*.¹⁰ Ako si — podľa neho — operacionalizmus počína, napr. pri definovaní pojmu „dĺžka“? „Zistíš dĺžku nejakého predmetu znamená vykonať určité fyzikálne operácie. Pojem dĺžky je fixovaný, ako sú fixované operácie, ktorými bola dĺžka meraná: to znamená, že pojem dĺžky nezahŕňa nič menej a nič viacej ako súhrn operácií, ktorými je dĺžka vymedzená. Všeobecne nejakým pojmom nerozumieme nič iného ako súhrn operácií: pojem je synonymný s príslušným súhrnom operácií.“¹¹ To znamená asi toľko, že dĺžku nemožno považovať za vlastnosť nejakého predmetu, pretože nemôže mať reálny, objektívny výmer. Je iba znakom na označenie určitého súhrnu operácií, ktoré sme použili pri meraní vzdialeností. Podľa Bridgmana takejto povahy sú všetky pojmy a koncepcie modernej vedy. Práve v tom sa odlišuje od klasickej vedy, ktorá svoje pojmy postulovala, vymedzovala nie natoľko empiricky, logicky, ako skôr intuitívne. Napríklad Newton definuje čas ako objektívnu *vlastnosť* toho, čo sa intuitívne pociťuje ako trvanie. Oproti tomu podľa teórie relativity treba čas chápať ako súhrn meracích operácií, závislých od toho, kto meria, a od rýchlosti predmetov pohybujúcich sa v určitom čase. To dáva možnosť ľubovoľne sa rozhodnúť pre ten alebo onen metrický systém. Ako vidíme, operacionalizmus je bratom konvencionalizmu, ktorý mal takých významných obhajcov, ako boli Einstein a Poincaré.

Operacionalizmus sa mimoriadne uplatňuje v sémantike, ktorá pomocou operačných definícií chce riešiť otázku *definovania* slov, znakov, to znamená vymedzovanie významov. Prítom má „záruku“, že neupadne do „metafyziky“, to znamená, že sa vyhne otázke vzťahu znakov, slov k predmetom, ktoré označujú a vyjadrujú, že sa neprekročia hranice ľubovoľne zvoleného jazykového systému.

Sémantika, vyzbrojená operačnými definíciami chce pomáhať modernej vede pri vymedzovaní vedeckých pojmov. Podľa sémantikov moderná veda bez sémantiky ani nie je možná. Philipp Frank napr. dokazuje, že sémantika vytvorila podklad pre teóriu relativity. Anatol Rapoport píše: „Bolo by nesprávne povedať, že teória relativity uviedla modernú sémantiku do filozofie, pretože vplyv „operacionalizmu“ už možno rozlíšiť v spisoch Macha a Poincarého a iných, ktorí predchádzali Einsteinovej konečnej formulácii r. 1905. Skôr možno povedať, že teória relativity je v určitom zmysle dôležitým prejavom vzrastajúceho postavenia sémantiky vo vede.“¹²

Netreba zvlášť dodávať, že ide o vplyv nebezpečný a škodlivý. Kým operacionalizmus môže byť a aj je užitočný v tom význame, v ktorom ho používa moderná veda a technika, škodlivý a nebezpečný pri používaní, ako s ním pracuje sémantická filozofia. Jeho

¹⁰ P. W. Bridgman, *The Logic of Modern Physics*, New York 1927.

¹¹ C. d., 3.

¹² *American Philosophy*, New York 1955, 73.

sémanticko-filozofická interpretácia je ďalším pokusom súčasného idealizmu zneužiť vedu, podkopať jej zdravé základy. Veda operujúca pojмами a koncepciami, ktoré jej ponúka sémantika, pri používaní jej operačných definícií, nemôže byť vedou objektívnou, vypovedajúcou o reálnom svete. Môže byť len ľubovoľným výtvorom, vedou skúmajúcou vykonštruovaný svet, nachádzajúci sa vo vykonštruovanom čase a priestore.

Všeobecná sémantika

Zmienili sme sa, že dnešná sémantika sa delí na tzv. „čistú“ alebo „vedeckú“ sémantiku „všeobecnú“. Rozdiel medzi nimi je v tom, že kým „čistá“ sémantika skúma významovú funkciu jazyka z hľadiska vzťahu znakov, či symbolov k tomu, čo označujú, všeobecná sémantika chce túto funkciu skúmať z hľadiska vzťahov znaku, symbolu k tomu, kto ho používa — k človeku. Zo strany svojich prívržencov býva všeobecná sémantika honosne nazývaná tiež „vedou o človeku“.¹³

Základy všeobecnej sémantiky položil Alfred K o r z y b s k i (1879—1950) svojím dielom *Veda a zdravie*. Možno hovoriť o kulte osobnosti Korzybského v tábore prívržencov „všeobecnej“ sémantiky. Jeho základné myšlienky sa prijímajú ako nesporné, zásadné pre „novú epochu myslenia“: všetky významnejšie práce iných autorov sú viacmenej rozborom, rozšírením tej-ktorej Korzybského tézy, jej aplikáciou na konkrétny problém.¹⁴

Korzybski všeobecnú sémantiku označuje ako *nearistotelovský systém*. Chce tým vyjadriť hlavné krédo svojej koncepcie, hlavnú myšlienku svojej „rekonštrukcie“ filozofie. Filozofia až do čias Korzybského stavala na myšlienkovom odkaze Aristotela. Pokúšala sa „vypovedať o skutočnosti“, formulovať najvšeobecnejšie zákony prírodného a spoločenského diania, budovať systémy, ktoré formou najvšeobecnejších pojmov — kategórií chceli podať jednotný výklad všeobecných vlastností objektívnej skutočnosti. Aristotelovo filozofické dedičstvo (či už ide o idealizmus alebo materializmus) predstavuje podľa sémantikov základný omyl v dejinách myslenia. Je postavené na zásadne nesprávnych predpokladoch. O aké nesprávne predpoklady predovšetkým ide?

Tradičná filozofia stavala na predpoklade, že predmetom filozofického bádania sú najvšeobecnejšie vlastnosti predmetov a javov, zákonitosti univerzálneho diania. Ako hlavnú metódu používala generalizovanie; východiskom boli konkrétne predmety a javy, výsledkom všeobecné pojmy, súdy, kategórie, vyjadrujúce najvšeobecnejšie vlastnosti skutočnosti. Základnou chybou podľa sémantikov bolo to, že sa predmetom a javom — ako ich postihujeme v procese poznania — pripisovala reálna existencia; chybné bolo teda už samo východisko. V skutočnosti — a tu sa sémantici odvolávajú na najnovšie výsledky vedy (hmota-energia, časovo-priestorové kontinuum) — jedinou realitou, prístupnou našej skúsenosti sú *udalosti*, zachycované formou našich elementárnych zmyslových dát. Predmety a javy sú konštrukciou udalostí. Podľa toho nemožno tvrdiť, že predmety a javy *sú*, ale že sa *stávajú*. „Ak prijmeme takéto hľadiská, stáva sa nám jasným, že takzvané „predmety“, ako stoličky, plávajúky, vyslanci atď. sú tiež iba kom-

¹³ Prívrženci všeobecnej sémantiky sú združení v tzv. „International Society for General Semantics“ a vydávajú časopis ETC: A Review of General Semantics.

¹⁴ A. K o r z y b s k i, *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian System of General Semantics*, Lancaster 1933. Ďalšie práce z odboru všeobecnej sémantiky: Stuart C h a s e, *The Tyranny of Words*, New York 1938; Irving I. L e e, *Language. Habits in Human Affairs*, New York 1941; S. I. H a y a k a w a, *Language in Thought and Action*, New York 1949; A. R a p p o r t, *Science and the Goal of Man*, New York 1950; A. R a p p o r t, *Operational Philosophy*, New York 1953 a i.

bináciami „bodov-udalostí“. Je presnejšie hovoriť o týchto veciach, že sa „stávajú“ ako že „sú“.¹⁵

Reálny svet je podľa sémantikov nekonečný, neobmedzený tok udalostí, plynúci bez cieľa, bez zmyslu. Udalosť v danom okamihu je podstatou, zmyslom, jedinou reálnou hodnotou skutočnosti. Iná podstata udalosti je pre nás nepoznateľná. To vymedzuje predmet poznávania skutočnosti. Udalosť možno „poznať“ výlučne *opisom* danosti, ktoré nám ju v našej zmyslovej skúsenosti prezentujú. Tento opis sa robí pomocou operačných postupov: ich súhrn je vymedzením toho, čo daná udalosť pre nás je. Opis udalostí pomocou operacionálnych definícií tvorí predmet tej-ktorej vednej disciplíny. Vyžaduje si použitie rôznych experimentálnych techník, podľa povahy daného vedného odboru. Výsledok takého opisu je vyjadrený vo vedeckom pojme. Význam vedeckého pojmu spočíva výlučne v postupoch, podľa ktorých ho možno aplikovať na tú-ktorú reálnu udalosť. Bridgman napríklad definuje fyzikálny pojem opisom psychických a fyzikálnych operácií, ktorými možno vymedziť danú fyzikálnu udalosť.

Opis udalostí súčasne umožňuje vede skúmať súvis medzi nimi: vyjadrením súvisu sú vedecké zákony. Pre sémantikov opis ako aj formovanie vedeckých zákonov má vzhľadom na skutočnosť výlučne vonkajší charakter. Sú ľubovoľnými, konvenčnými postupmi a ich význam sa určuje podľa ich užitočnosti. „Aristotelov svet — píše Rappoport — podobne ako aj náš svet je tiež svetom poriadku a jeho skúmanie môže byť tiež užitočné. Treba však vidieť, že predmetom poznania nie sú »povahy« vecí (ako mysleli aristotelovskí filozofi), ale regulárnosť v toku udalostí.“¹⁶

Všeobecná sémantika takto vnútorne nadväzuje na pozitivistické tradície a humovskú skepsu. Humova kritika kauzality sa prijíma ako základné východisko pre kritiku tradičnej filozofie: adresnejšie povedané — pre kritiku tak idealistického monizmu, ako aj materialistického monizmu. V podstate ide o kritiku filozofie vôbec, o pokus likvidovať filozofiu ako disciplínu, ktorá môže vypovedať o skutočnosti. Keď neexistuje možnosť poznávať objektívnu povahu reálnej skutočnosti, keď sama veda vyčerpáva možnosti poznania, redukuje ich na experimentálne testy, operácie, záznamy, opisy udalostí, ako sa nám javia v našej zmyslovej skúsenosti, aké má filozofia vlastne oprávnenie na existenciu? „Tradičná filozofia budovala na ilúzii, že robí pravdivé výroky o »skutočnosti«. Nemala však ani metódu pre výskum skutočnosti (experimentálne techniky), ani jazyk, ktorým by o nej hovorila (matematika).“¹⁷ Doterajšie dejiny filozofie sú teda podľa sémantikov veľkým klamom, boj materializmu s idealizmom prázdnu fraškou, otázka formovania svetonázoru nezmyslom. Metódy poznávania skutočnosti vyčerpávajú „experimentálne techniky“, úlohou ktorých nie je skúmať objektívnu povahu skutočnosti, ale opisovať, triediť, systematizovať našu skúsenosť. Jedinou vedeckou rečou o skutočnosti je reč matematických a logických symbolov; tzv. prirodzený jazyk, slová, ktoré používame v bežnej reči, nemôžu o skutočnosti vypovedať.

Dialektický materializmus poníma filozofiu ako vedu o najvšeobecnejších zákonoch vývinu prírody, spoločnosti a myslenia. Formulovanie takýchto zákonov je možné, pretože naše poznanie je schopné odrážať objektívnu skutočnosť, pretože náš rozum je schopný prenikáť do podstaty vecí a javov a pretože zákony objektívnej skutočnosti a zákony myslenia sú svojím obsahom jednotné. Predpokladom poznávania objektívnej skutočnosti a postihovania všeobecných vlastností je vzájomný vzťah zmyslovej stránky a racionálnej stránky v poznaní. „Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a

¹⁵ A. Rappoport, *Science and the Goal of Man*, New York 1950, 149—150.

¹⁶ Tamže, 147—148.

¹⁷ Tamže, 156.

od neho k praxi — taká je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality.“¹⁸

Sémantici kategoricky odmietajú takéto stanovisko. Pripisovať abstraktným formám myslenia schopnosť odrážať, vyjadrovať objektívnu skutočnosť považujú za ďalší iluzórny predpoklad, na ktorom vraj stavala tradičná filozofia. Podľa Korzybského „zákona ne-totožnosti“ nijaké dve udalosti nemôžu byť rovnaké; akákoľvek „identifikácia“ je umelá a môže byť iba lingvistickou záležitosťou. „Moderná fyzika — píše Rappoport — poníma svet ako štvordimenzionálny konglomerát bodov-udalostí, časovo-priestorové kontinuum. Nijaké dve udalosti nie sú totožné. Reagovať na naše okolie, skúmať ho, prichádzať do styku s ním znamená abstrahovať, čiže priznačovať tie isté mená rozdielnym konglomerátom bodov-udalostí. Kým toto máme na zreteli a kým sa správame podľa toho, nezamieňame slová za veci, hlásime sa k nearistotelovskému princípu ne-totožnosti. Ak ale našim abstrakciám dávame konkrétnu hodnotu, ak ich ponímame akoby boli skutočnosťou, robíme nesprávne stotožňovanie. Princíp ne-totožnosti nehovorí, že by sme nemali robiť stotožňovanie (lingvisticky). Hovorí, že by sme vždy mali pamätať, že stotožňovania sú iba lingvistickou záležitosťou.“¹⁹

Podľa toho všeobecným pojmom, kategóriám nemožno pripisovať objektívny obsah, schopnosť odrážať podstatné vlastnosti vecí. Preto i filozofické sudy, kategórie, princípy treba podľa sémantikov považovať za fikcie, ktorým v skutočnosti nič nezodpovedá. Všetko abstraktné myslenie je fiktívne — i keď užitočné — je produktom nášho jazyka. Jeho praktický význam je v tom, že zjednodušuje niektoré komunikačné postupy, pomáha orientovať sa v prostredí, rýchlejšie sa dorozumieť. Nemá nijakú poznávaciu hodnotu, je iba *užitočným* pomocníkom v praktickej činnosti človeka.

Pravda, takéto užitočnosť má svoje hranice. O užitočnosti možno hovoriť iba vtedy, ak si uvedomujeme, že týmto pojmom v skutočnosti nič nezodpovedá, že si nimi len pomáhame v styku s prostredím. Väčšina ľudí si to však neuvedomuje. Je to vplyv doterajšej výchovy, vzdelávania, zlý vplyv tradičných filozofických koncepcií. Úlohou všeobecnej sémantiky je čeliť tomuto vplyvu, pretože má zhubné dôsledky na naše správanie, na duševné zdravie človeka. Sémantika chce byť preto „vedou“ o správnom používaní jazyka.

Podľa Korzybského existuje vnútorný vzťah medzi jazykom a ľudským správaním. V skutočnosti prejavy ľudského správania sú výrazom nadobudnutých jazykových spôsobov. Jazykové spôsoby (slová, symboly) prostredníctvom nervového systému ovplyvňujú a modifikujú ľudské správanie. Skúmať jazykové spôsoby znamená preto vniknúť do samej podstaty ľudského vnútra, kde sa formujú spôsoby nášho správania. Pretože však materiálным základom medzi jazykom a správaním je nervová sústava, sémantika je viazaná na iné vedné odbory, ktoré skúmajú fyzikálnu a fyziologickú povahu nervových spojov a nervovej činnosti. Závislosť výskumu jazyka od výskumu nervového systému robí — učí Korzybski — zo všeobecnej sémantiky empirickú vedu, pretože do jej odboru patrí výskum tzv. „sémantických reakcií“. Preto okrem názvu „všeobecná sémantika“ možno použiť aj názov „neurolingvistika“.

Sémantický výskum jazyka je podľa Korzybského mimoriadne dôležitý, lebo odhaľuje, čo je v ľudskom správaní zdravé a čo nezdravé. Duševné zdravie človeka totiž závisí vraj od správneho používania slov. Správne používané slová, symboly vyvolávajú správne reakcie v správaní, nesprávne, naopak, vyvolávajú rozpory, ktoré vyúsťujú v konflikty a vážne nervové choroby. V takomto zmysle odporúča Korzybski sémantiku

¹⁸ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1954, 140.

¹⁹ C. d., 152—153.

považovať aj za vedu o zdraví človeka. Sám Korzybski — no najmä Stuart Chase — usilujú sa všemožne dokázať, aký zlý vplyv na zdravie človeka i na život dnešnej spoločnosti má správanie sa ľudí, ktorí sa domnievajú, že slovám ako kapitalizmus, triedny boj, sociálny pokrok atď. v skutočnosti zodpovedá niečo reálne. V správnom používaní slov vidia liek nielen na nervové choroby, ale aj na odstránenie konfliktov v spoločnosti, za zlepšovanie životných podmienok, zblížovanie ľudí i národov. Netreba podrobne hovoriť o ideologickej podstate takýchto náhľadov. Ich úlohou je zastríeť pravú povahu konfliktov v kapitalistickej spoločnosti, dezorientovať ľudí v úsilí o pochopenie pravej príčiny zhoršovania sa životných podmienok, maskovať vykorisťovateľskú, agresívnu imperialistickú podstatu kapitalizmu.

*

Podľa slabnúceho vplyvu sémantiky v súčasnej západnej filozofii a narastajúcej kritiky jej základných hľadísk i v radoch idealisticky orientovaných filozofov možno usudzovať, že nesplnila svoje poslanie. Honosne sa nazvala filozofiou vedy. Spočiatku vzbudila záujem odborníkov vedných disciplín, a to najmä svojou kritikou racionalistických koncepcií v prírodnej filozofii, heslami o zvedčení filozofie. Sama však ponúkala hľadiská, ktoré neprekračovali gnozeologickú platformu subjektívneho idealizmu, naopak — obnovovala ju v krajne úpadkovom variante vulgárneho empirizmu. Honosne ohlasovala aj zavŕšenie procesu „rekonštrukcie filozofie“, ktorý začali novopozitivistí. Výsledok „rekonštrukcie“: likvidovanie filozofie ako disciplíny, ktorá formou najvšobecnejších pojmov a kategórií môže vypovedať o skutočnosti, redukovanie filozofického bádania na výskum jazyka.

Otázkam, ktoré riešia súčasnú sémantiku, skutočne ťažko pripisovať filozofickú povahu. Pravdu povediac, čím ďalej sú od filozofie, tým pozitívnejšia je ich práca, najmä pokiaľ ide o výskum syntaktickej a logickej stránky jazyka, vedeckých výpovedí, niektorých stránok významovej funkcie znakov, symbolov, ktoré používa moderný vedecký jazyk. Ide však o prínos vymedzený, ktorý zďaleka nevyváža negatívny vplyv sémantických filozofických špekulácií.

Zatiaľ čo sa „čistí“ sémantici zaoberajú skúmaním umelých jazykových systémov špeciálnych vedných disciplín a používajú krkolomnú „vedeckú“ reč, zrozumiteľnú len málo smrteľníkom, stúpení „všeobecnej“ sémantiky predstavujú skôr akýchsi ľudových poradcov pri riešení jazykových problémov v bežnom živote. Okruh ich činnosti je naozaj široký: siaha od sexuálnych otázok cez reklamnú propagandu, sémantický rozbor reči obchodníkov, podnikateľov, zdravotníkov a hercov k výkladu biblie a svätých kníh. Analýzou slov používaných v bežnom styku vo vyjadrovaní sa ľudí rôzneho povolania chcú odhaliť príčiny nedorozumenia a konfliktov medzi ľuďmi.

Na ilustráciu dve sémantické úvahy zo septembrového čísla oficiálneho orgánu medzinárodnej spoločnosti pre všeobecnú sémantiku ETC (vol. VIII, No 3, 1960). Prvá má názov *Jazyk nemocnice a jeho účinky na pacienta* (autori: Anna Teresa Baziak a Robert Knox Dentan). Autori konštatujú, že v nemocnici dochádza k depersonalizácii človeka tak zo strany lekárov, ako aj zo strany pomocného personálu. Zo strany lekárov je pacient redukovaný na symptómy svojej choroby, o pacientovi sa hovorí v reči diagnózy jeho choroby. Zo strany pomocného personálu je pacient zamieňaný za predpisy, ktoré lekári stanovili na jeho liečenie. Neosobný vzťah, ktorý vzniká používaním špeciálnych lekárskeho výrazov, pôsobí škodlivo na psychiku pacienta a sťažuje jeho liečenie. Autori odporúčajú pre nemocnicu reč, ktorá by uspokojovala aj emocionálne potreby pacienta. Druhá úvaha má názov *Predpoveď počasia a všeobecná sémantika*.

Autorom je dôstojník letectva USA Lewis A. Pitt. Podľa Pitta predpoveď počasia trpí sémantickým nedostatkom v tom zmysle, že sa pri nej používajú „faktické“ výroky a nie „usudzujúce“ výroky; vychádza sa z podobností a nepredpokladajú sa rozdielnosti. Napríklad bežne sa predpovedá „búrkové“ počasie alebo „hmlisté“ počasie, no nehovorí sa, v akej miere, za akej teploty — skrátka neuvádzajú sa ďalšie činitele, ktoré by určovali rozdielnosť daného stavu a ktoré by tým umožňovali presnejšie formulovať predpoveď počasia.

Iste je správna snaha zlepšovať a spresňovať naše výrazové prostriedky. Nie všetci ľudia dávajú slovu ten istý význam; hovoríme, že sa nerozumejú. Naša reč nevyjadruje vždy adekvátne naše myšlienky, často používame zastaralé výrazy na označenie novej situácie. Hladať však v riešení jazykových problémov kľúč na riešenie spoločenských, sociálnych, zdravotných, dokonca svetonázorových problémov je zásadne nesprávny, nevedecký postup. Takýto postup robí zo sémantiky pseudovedu; kladie si problémy, ktoré nemôže riešiť a ktoré nie je kompetentná riešiť.

VZNIK ANGLICKÉHO MATERIALIZMU A FRANCIS BACON

IGOR HRUŠOVSKÝ

Medzi veľkých svetových mysliteľov, ktorých pamiatku a význam pre pokrokové ľudstvo odporučilo osláviť na celom svete v tomto roku predsedníctvo Svetovej rady mieru, patrí veľký anglický materialistický filozof Francis Bacon. Od jeho narodenia uplynulo práve 400 rokov. Bacon bol súčasníkom veľkých predstaviteľov ranej novovekej vedy a kultúry Shakespeara, Giordana Bruna, Galileiho a Descarta.

Ozaj rýchly vzostup Anglicka z malého štátu na svetovú veľmoc sa začal po porážke Španielska r. 1588. Presunutie ťažiska svetového obchodu z oblasti Stredozemného mora na Atlantik nastalo približne takto: keď sa rozbehol stredomorský obchod a výroba, obmedzená sféra, ktorú predstavovalo Stredozemné more, nestačila pomaly pre nároky rozvíjajúceho sa obchodu a tak vznikla potreba rozšíriť trhy; námorné výpravy, ktoré sa o to usilovali, mali spočiatku zjavne dobrodružný charakter a viedli k dobytíu Indie, objaveniu Ameriky a k vybudovaniu nových obchodných sietí, ktoré sa začali rozprestierať čím ďalej tým viac na šire oceány a ktoré z veľkej časti budovalo práve Anglicko.

Práve vtedy sa začal nebyvalý hospodársky rozmach Anglicka a v súvislosti s tým aj jeho hlboký sociálny a kultúrny prerod.

Po porážke Španielska snažilo sa Anglicko vydobyť si nadvládu na moriach. Po sprvu viac-menej individuálnych a dobrodružných zámorských výpravách anglická politika sa usilovala celkom zámerne o kolónie a nové trhy.

Na odvetu proti nevydarenému španielskemu útoku kráľovná Alžbeta dovolila voľne koristiť v španielskych sférach. Takto sa rozmohli odvážne podujatia, reprezentované menami Drake, Raleigh, Hawkins a Essex. Francis Drake prvý z Angličanov oboplával zemeľu a Walter Raleigh založil r. 1584 prvú anglickú kolóniu na severoamerickom pobreží. Základy budúcich obchodných stykov s ďalekými krajinami položil polopirátsky